

VI. TÉMA: A LÁTÁS ÉS AZ IDEÁK

16. lecke

Az idea szerepe az észlelésben

A descartes-i látásméлет elvezetett bennünket ahhoz a **határhoz**, amely az észlelés testi és szellemi folyamatai között húzódik. Descartes esetében ez a kiterjedt, testi és a gondolkodó szellemi (test és lélek) között található. Bizonyos értelemben túl is vitt e határon, amennyiben Descartes elméletének központi állítása (mint láttuk) az az, hogy **nem a test, hanem a lélek (elme) lát**. Most tehát azt a kérdést kell feltennünk: mit lát az elme? **Mi az, ami az elme látóképességét megalapozza, az elme látását lehetővé teszi?** Ezzel az észlelés folyamatának vizsgálatában eljutunk az észlelés mentális feltételeinek feltárásához. Mint korábban említettük, az emberi, tudatos észlelésnek az az alapja, hogy az elme **reprezentációkat képez** a külső valóságról. A kora modern gondolkodástól fogva ezeket a mentális reprezentációkat **ideáknak** nevezték. Az ideák mentális tárgyak, azaz az elmében lévő olyan dolgok, fogalmak, amelyek lehetővé teszik a külső valóság megjelenítését (reprezentációját) az elmében. A továbbiakban azt fogjuk vizsgálni, milyen jelentést tulajdonítottak a 17-18. századi gondolkodók az ideának.

Az idea fogalmának története

Az idea fogalmát Platón alkotta meg, a görög *eidosz* (*kép*) kifejezésből. Platón számára az ideák a fizikai világ örökkévaló szellemi ősmintáit, ősképeit jelentették. Ezek tehát a kozmosz nem anyagi, hanem szellemi mintáját (*paradeigma*) alkották. A 17. században Descartes ezt a kifejezést már szinte kizárólag a mentális tárgyra alkalmazta. **Az idea Descartes-nál tehát fogalom, eszme, képzet jelentést vesz fel.** A 17-18. században, Descartes-tól Hume-ig nagy viták folytak az elmében lévő ideák természetéről. Mit nevezünk ideának? Honnan erednek az elmében lévő ideák? Stb. Kantnál már a fogalom visszaszorul, és csak egy speciális

jelentésben (az ész ideái) szerepel. Majd a Kantot követő gondolkodásban szinte teljesen eltűnik (Husserl például alig használja.) Az észlelés elméletének vizsgálatakor azonban fontos szerepet tölt be.

Miért fontos az idea vizsgálata az észlelés elméletében?

Minden jel arra mutat, hogy az ideák szorosan összefüggenek a tudatossággal, ami az észlelés alapját képezi. Feltehetően a fejlettebb állatokat is jellemzi egyfajta tudatosság, bár bizonyára ez nem hasonlítható az emberi elme tudatosságához. A korábbi leckékben végigkövettük az érzékszervi észlelés folyamatát egészen addig a pontig, ahol megjelenik a **tudatos észlelés**. Ez az idea, azaz az a „kép”, amely az elmében a külső valóságról megjelenik. Most azonban végre kell hajtánunk azt **az ugrást, amely az agyban lezajló folyamatoktól a mentális folyamatokhoz vezet**. Mostantól fogva a fenomenológiai perspektívát tekintjük alapnak, ami azt jelenti, hogy **a tudat** nem az agyi folyamatok eredménye, nem egy a valóság dolgai között, hanem az az alap, aminek köszönhetően a valóság dolgai megjelennek. Én egy észlelő tudat vagyok. Az észlelésem elválaszthatatlanul hozzám tartozik, én magam észlelés vagyok. Ezen ugrás végrehajtása után vehetjük szemügyre az ideákat, és érthetjük meg a fontosságukat az észlelés elméletében. Az idea legfontosabb szerepe az, hogy általa különbséget tehetünk **külső észlelés és belső észlelés között**.

A külső és a belső észlelés

Természetesen minden észlelés belső, hiszen az érzéki észlelés eredménye is az elmén belül jelenik meg. (Ez az idea.) Az érzéki észlelést mégis külső észlelésnek nevezzük, hiszen ennek segítségével a külső, **extramentális valóságról** szerzünk ismereteket. A látás során az elmében kialakult képeket (ideákat) az elme automatikusan **externalizálja**, azaz „kivetíti” a külső valóságba. Ez azt jelenti, hogy a dolgokat úgy látjuk, mintha kívül lennének, holott az elme a róluk alkotott képeket belül észleli. **Az érzéki észlelést tehát külső észlelésnek nevezzük**. A belső észlelés az, amikor az elme a saját belső tartalmait veszi szemügyre. Azt, hogy az elme képes a saját belső tartalmait (saját belső világot) szemügyre venni, az ideák biztosítják. Ha a tudatosságot összekapcsoljuk az

ideákkal, akkor azt feltételezzük, hogy az elmében a külső valóság keltette benyomások önállósulnak, elvonttá válnak és tárgyiasulnak. Ezt képes az elme önmagában szemlélni, és ez a képesség alapozza meg a tudatosságot. **Az ideák tehát lehetővé teszik a belső észlelést** (ami feltehetőleg ebben a formában nem adatik meg az állatoknak.)

A mentális fakultások

Az elme tudatosságát az ideák biztosítják. Az ideák alapján képes az elme saját belső világát észlelni. Ha önmagunkat mint észlelő elmét értjük meg, akkor felfigyelhetünk arra, hogy milyen funkciókat lát el az elme. E funkciókat az elme képességeinek, azaz **mentális fakultásoknak nevezzük**. Melyek ezek?

- **érzékelés:** az elme képes a külső valóságból az érzéki észlelés folyamán ingereket, benyomásokat felvenni. (Ennek folyamatát már megvizsgáltuk, az érzékelés, mint mentális képesség az érzéki észlelés *eredményét* jelenti: a látás, a hallás, a tapintás, az ízlelés és a szaglás tényét.)
- **emlékezet:** az elme az őt ért benyomásokat képes elraktározni, és szabadon előhívni azokat.
- **képzelet:** az a képesség, amelynek köszönhetően képeket vagyunk képesek látni az elmében. Ez a képesség működhet közvetlenül: ez aktiválódik a látás esetén. Ha az elme lát (nem az agy), akkor az elme képeket formáló képessége aktiválódik minden vizuális tapasztalat esetén. Ám az elme nemcsak közvetlenül, de közvetve is képes képeket látni, azaz vetíteni maga elé. Mégpedig az emlékezetből előhívva korábbi benyomásokat képes felidézni. Ez már tisztán belső észlelés. Ennek a képességnek köszönhetően alkothatunk fogalmat a jövőbeli eseményekről is, ti. amikor elképzeljük, mi fog történni a jövőben. Az emlékezet és a képzelet fontos szerepet játszik az időtudat kialakulásában is.
- **akarat:** az elme nemcsak szemlélni képes a benne lejátszódó folyamatokat, hanem részben irányítani is tudja azokat.

Az elme saját elhatározása szerint képes például előhívni az emlékezetéből korábbi benyomásokat. Képes továbbá a képzeletét működtetni:

szándékosan elképzelni egy valóságban nem létező dolgot. Ezek a folyamatok az akaratból erednek.

- **ész/értelem:** az elme képes logikai következtetéseket végezni. Ez azt jelenti, hogy képes fogalmakat logikai rendbe kijelentésekké összekapcsolni, majd a kijelentésekből szillogizmusokat (következtetési sorokat) alkotni, és a következtetési sorok konklúziójaként új ismeretekre tud szert tenni.

Az elme képességeinek alapja az ideák, azok a belső mentális tárgyak, amelyeket az elme képes szemügyre venni, és amelyekkel képes műveleteket végrehajtani. Az érzékelés ideákat hoz létre az elmében, az emlékezet ideákat raktároz el, a képzelet ideákat hív elő, az akarat a mentális képességeket irányítja, az értelem/ész ideákkal végez következtetéseket. Ideák nélkül tehát nem beszélhetnénk mentális fakultásokról.

Kérdések:

- Mit jelent az a kijelentés, hogy az elme lát, nem az agy?
- Mi a különbség külső és belső észlelés között?
- Mit nevezünk mentális fakultásnak?
- Milyen mentális fakultások vannak az emberi elmében?
- Mi a szerepe az ideának a mentális fakultások működésében?